ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТОТАЛІТАРНИХ ТА АВТОРИТАРНИХ РЕЖИМІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ АВСТРІЙСЬКОЇ ШКОЛИ ЕКОНОМІКИ

ДАР'Я ГУРОВА, кандидат географічних наук, доцент, Національний університет «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя, Україна)

DOI: https://doi.org/10.36059/978-966-397-664-8-8

Вступ. Виникнення та утвердження тоталітарних і авторитарних режимів є складним явищем, зумовленим поєднанням політичних, соціальних, ідеологічних, інституційних та економічних чинників. Хоча під час дослідження недемократичних режимів традиційно наголошують на політичній нестабільності, соціальній поляризації, військових конфліктах та ідеологічній радикалізації, важливу роль у визначенні рівня політичної централізації, здатного витримати суспільство, відіграють також економічні інститути. У цьому контексті теоретичні підходи австрійської школи економіки пропонують важливу аналітичну перспективу для вивчення взаємозв'язку між економічною свободою, державним втручанням і політичною владою.

Австрійська школа наголошує на важливості приватної власності, добровільного обміну, конкуренції, децентралізованого прийняття рішень та координувальної функції ринкових цін. Людвіг фон Мізес продемонстрував, що економічний розрахунок в умовах всеосяжного центрального планування стикається з фундаментальними інформаційними та інституційними обмеженнями, оскільки знання, необхідні для раціонального розподілу ресурсів, розпорошені між окремими економічними суб'єктами [1]. Згодом

Фрідріх А. Гаєк розвинув цей аргумент, акцентуючи увагу на проблемі розпорошеності знань і неможливості зосередження всієї суспільно значущої інформації в межах єдиного планового органу [2]. Ці теоретичні положення є особливо актуальними для розуміння того, як розширення централізованого економічного контролю може сприяти концентрації політичної влади.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є виявлення та теоретичне осмислення економічних і інституційних умов, що можуть сприяти виникненню та зміцненню авторитарних і тоталітарних режимів, крізь призму концептуального апарату австрійської школи економіки. У дослідженні розглядаються взаємозв'язок між економічною та політичною централізацією, роль державного втручання в економічні процеси, інституційне значення приватної власності й конкуренції, а також потенційні наслідки послаблення децентралізованих механізмів економічної координації.

Результати дослідження та їх обговорення. Австрійський підхід дозволяє розглядати економічну свободу не лише як умову ефективного розподілу ресурсів, а й як інституційний складник політичної свободи. Децентралізована ринкова економіка формує численні незалежні центри прийняття рішень. Окремі особи, домогосподарства, підприємці та організації здійснюють економічний вибір, який не визначається безпосередньо центральною політичною владою. Як наслідок, існування приватної власності та конкурентних ринків обмежує можливості держави здійснювати всеосяжний контроль над економічним і соціальним життям.

Навпаки, широка економічна централізація збільшує дискреційні повноваження органів державної влади. Коли рішення щодо виробництва, інвестицій, цін, зайнятості, торгівлі та розподілу ресурсів дедалі більше переходять

від учасників ринку до адміністративних установ, економічна залежність від політичних рішень зростає. Мізес стверджував, що всебічний соціалізм усуває інституційні умови, необхідні для справжнього економічного розрахунку, оскільки відсутність приватної власності на засоби виробництва перешкоджає формуванню значущих ринкових цін на капітальні блага [1]. З цієї точки зору проблема централізованого планування полягає не лише в адміністративній ефективності, а й у інституційній концентрації прийняття рішень.

Аналіз Гаєка надає цьому аргументу додатковий вимір. Знання, необхідні для економічної координації, розподіляються між окремими людьми і часто мають контекстний, тимчасовий характер, і їх неможливо повністю сформулювати. Ринкові ціни передають фрагменти цих розсіяних знань і дозволяють індивідам координувати свої рішення, не вимагаючи від центрального органу володіння вичерпною інформацією [2]. Коли таку децентралізовану координацію замінює централізоване планування, політичні інститути отримують відповідальність за рішення, які раніше належали автономним суб'єктам економіки. Таким чином, розширення планування може збільшити сферу дискреційної політичної влади.

Взаємозв'язок між економічним втручанням і політичною централізацією також можна дослідити через концепцію інтервенціонізму. Мізес стверджував, що державне втручання в ринкові процеси може призвести до небажаних наслідків, які спонукатимуть до подальшого втручання [3]. Наприклад, адміністративно встановлена ціна може створити дефіцит або надлишок, після чого органи влади можуть запровадити додаткові правила для усунення наслідків початкового втручання. Таким чином ізольований економічний контроль може розвинутися в більш широку систему адміністративного регулювання. Хоча втручання неминуче призводить до тоталітаризму, його

кумулятивне розширення може зменшити сферу автономного індивідуального прийняття рішень.

Економічні кризи можуть прискорити цю інституційну трансформацію. Періоди, що характеризуються високим рівнем безробіття, інфляцією, економічним колапсом, війною або соціальною нестабільністю, можуть посилити суспільний запит на централізовані рішення та зміцнити політичні рухи, які обіцяють швидке відновлення порядку й економічної безпеки. З погляду австрійської школи, вирішальне значення має не сам факт кризи, а інституційні механізми, обрані для реагування на неї. Тимчасові надзвичайні заходи можуть стати постійними, якщо централізований контроль подається як основний або єдиний засіб вирішення складних економічних і соціальних проблем.

Історичний аналіз тоталітаризму також демонструє важливість взаємозв'язку між економічними та політичними інститутами. У праці «Шлях до рабства» Ф. Гаєк розглядав небезпеку того, що всеосяжне економічне планування може підірвати особисту свободу шляхом передачі державі дедалі ширших повноважень щодо прийняття рішень [4]. Його аргумент полягав не в тому, що будь-яка форма державного втручання обов'язково веде до диктатури. Натомість головне занепокоєння викликало те, що масштабне планування породжує зростаючу потребу в примусових адміністративних рішеннях і звужує інституційний простір для індивідуального вибору.

Тому авторитарні й тоталітарні режими слід розрізняти за ступенем збереження функціональності незалежних економічних інститутів. Авторитарна система може зберігати приватну власність, ринковий обмін і певну міру підприємницької автономії, водночас обмежуючи політичну конкуренцію та громадянські свободи. Тоталітарні системи прагнуть значно повнішого підпорядкування

соціальних інститутів політичним цілям. Отже, з погляду австрійської школи, ступінь економічної автономії, збереженої поза межами державного контролю, можна вважати важливим показником глибини політичної централізації.

Ще однією важливою умовою є захищеність прав власності. Приватна власність забезпечує індивідам економічну сферу автономії, що існує незалежно від політичної влади. Коли права власності стають незахищеними, вибірковими або залежними від політичної лояльності, економічні ресурси дедалі частіше можуть розподілятися через адміністративні чи політичні механізми, а не через добровільний обмін і конкуренцію.

Водночас австрійський підхід не слід тлумачити як такий, що встановлює детерміністичний причинно-наслідковий зв'язок між державним втручанням і авторитаризмом чи тоталітаризмом. Сучасні держави застосовують різноманітні форми економічного регулювання, зберігаючи при цьому демократичні інститути, конкурентні ринки та ефективний захист прав особи. Аналітична цінність австрійської школи полягає радше у виявленні механізмів, через які надмірна концентрація процесу ухвалення економічних рішень може зменшити інституційний плюралізм і посилити ймовірність політичного панування.

Висновки. Австрійська школа економіки пропонує цінну теоретичну базу для аналізу економічних передумов авторитарного та тоталітарного політичного розвитку. Її ключовий внесок у цю дискусію полягає в розумінні того, що децентралізована економічна координація, приватна власність, конкуренція та ринкові ціни не лише виконують економічні функції, а й сприяють збереженню автономних сфер прийняття рішень на рівні окремих осіб і суспільства.

Значна централізація прийняття економічних рішень може створити інституційні умови, сприятливі для концентрації політичної влади. Ерозія прав власності, розширення

практики дискреційного втручання, послаблення конкуренції та заміна децентралізованої координації адміністративним контролем можуть поступово зменшувати економічну автономію та посилювати залежність від політичних інститутів. Економічні кризи здатні посилювати ці процеси, коли централізоване втручання перетворюється з тимчасового заходу реагування на постійний механізм управління.

Водночас підхід Австрійської школи не означає, що втручання автоматично призводить до встановлення авторитарного чи тоталітарного режиму. Натомість він звертає увагу на інституційні механізми, через які поступова концентрація економічної влади може сприяти політичній централізації. Відтак, захист прав власності, конкуренція, економічний плюралізм, децентралізація прийняття рішень і верховенство права мають розглядатися не лише як умови економічного розвитку, а й як важливі елементи інституційної стійкості проти надмірної концентрації політичної влади.

Список використаної літератури:

1. Mises, L. von. *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*. Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute, 1990.

2. Hayek, F. A. The Use of Knowledge in Society. *The American Economic Review*. 1945. Vol. 35. No. 4. P. 519–530.

3. Mises, L. von. *Interventionism: An Economic Analysis*. Irvington-on-Hudson, NY: Foundation for Economic Education, 1998.

4. Hayek, F. A. *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press, 2007.